УДК 376.36:371.333

https://doi.org/10.68134/ah.2026-11-20.072

Вербова Наталія Владиславівна
старший вчитель-логопед, вчитель хімії та біології, Кадиєвецький ліцей Оринінської сільської ради

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено та розглянуто сучасні підходи до впровадження альтернативної та додаткової комунікації (АДК) у роботі з дітьми, які мають тяжкі порушення мовлення. Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення доступних засобів спілкування для дітей, мовленнєві можливості яких не дозволяють повноцінно висловлювати власні потреби, думки та емоції. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сучасних підходів до використання систем альтернативної комунікації та визначення ефективних умов їх упровадження в освітньому й корекційно-розвитковому середовищі. У роботі використано методи аналізу, синтезу, порівняння, систематизації та узагальнення науково-методичної літератури. В результаті проведеного дослідження було визначено значення альтернативної комунікації як засобу забезпечення можливості спілкування, вираження власних потреб, думок та емоцій. Проаналізовано основні види засобів АДК, зокрема жести, міміку, предмети, фотографії, піктограми, комунікативні картки, таблиці та сучасні цифрові пристрої з функцією синтезу мовлення. Особливу увагу приділено індивідуальному добору комунікативних засобів з урахуванням вікових, мовленнєвих, когнітивних, сенсорних і рухових можливостей дитини. Висвітлено роль фахівців різного профілю та родини у процесі впровадження альтернативної комунікації, а також важливість її систематичного використання в освітньому середовищі та повсякденному житті. Окреслено основні труднощі застосування АДК в Україні, серед яких недостатня обізнаність суспільства, обмежений доступ до спеціалізованих засобів і потреба у підготовці кваліфікованих фахівців. Обґрунтовано, що ефективне використання альтернативної комунікації сприяє розвитку самостійності, соціалізації та покращенню якості життя дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

Ключові слова: альтернативна та додаткова комунікація, тяжкі порушення мовлення, діти з особливими освітніми потребами, комунікативні навички, піктограми, цифрові технології, інклюзивна освіта.

Abstract. The article examines modern approaches to implementing augmentative and alternative communication (AAC) when working with children with severe speech disorders. It highlights the need for accessible communication tools that enable children to express their needs, thoughts, and emotions. The study aims to explore AAC systems and identify effective ways of implementing them in educational and therapeutic settings. Methods include analysis, synthesis, comparison, classification, and generalisation of scientific literature. The study analyses key AAC tools, including gestures, facial expressions, objects, photographs, pictograms, communication cards and boards, and speech-generating devices. It emphasises individualised tool selection based on children's age, speech, cognitive, sensory, and motor abilities, as well as the roles of professionals and families in supporting AAC use. Challenges in Ukraine include limited public awareness, restricted access to specialised tools, and insufficient professional training. The findings show that effective AAC implementation promotes independence, socialisation, and a better quality of life for children with severe speech disorders.

Keywords: augmentative and alternative communication, severe speech and language disorders, children with special educational needs, communication skills, pictograms, digital technologies, inclusive education.

Вступ

Здатність спілкуватися, висловлювати власні потреби, емоції та думки є базовим правом кожної людини та ключовою умовою її успішної соціалізації. Проте в сучасній корекційній педагогіці та логопедії спостерігається стабільне зростання кількості дітей із особливими

освітніми потребами (ООП), у яких усне мовлення відсутнє або суттєво обмежене. До цієї категорії належать діти з розладами аутистичного спектра (РАС), моторною та сенсорною алалією, тяжкими формами дизартрії, дитячим церебральним паралічем (ДЦП), генетичними синдромами та інтелектуальними порушеннями.

Сучасна система спеціальної та інклюзивної освіти передбачає створення умов для повноцінного розвитку кожної дитини незалежно від характеру та ступеня її мовленнєвих порушень. Однією з актуальних проблем спеціальної педагогіки та логопедії є забезпечення ефективної комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), які через недостатній рівень сформованості усного мовлення не завжди можуть самостійно повідомляти про власні потреби, висловлювати бажання, емоції та брати активну участь у соціальній взаємодії.

Неможливість бути почутою породжує глибоку фрустрацію, знижує пізнавальну активність і часто стає першопричиною небажаної, аутоагресивної чи протестної поведінки. У таких випадках головним завданням фахівців стає не очікування появи перших слів, а негайне надання дитині альтернативного інструменту для взаємодії зі світом. Саме тому впровадження систем альтернативної та додаткової комунікації (АДК) набуває першочергового значення в сучасній корекційній практиці.

Мета і завдання

Метою статті є теоретичне обґрунтування сучасних підходів до впровадження альтернативної та додаткової комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення, визначення основних засобів її реалізації та педагогічних умов ефективного використання в освітньому й корекційно-розвитковому процесі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: 1. Розкрити сутність поняття альтернативної та додаткової комунікації та визначити її значення для дітей із тяжкими порушеннями мовлення; 2. Охарактеризувати основні види й сучасні засоби альтернативної комунікації; 3. Проаналізувати інноваційні підходи до впровадження АДК у логопедичній та освітній практиці; 4. Визначити особливості індивідуального добору комунікативних засобів відповідно до потреб і можливостей дитини; 5. Обґрунтувати роль родини, педагогів та міждисциплінарної команди у формуванні комунікативних навичок; 6. Визначити перспективи подальшого розвитку системи альтернативної комунікації в умовах інклюзивної освіти.

Методи

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Основними методами стали: 1) Аналіз наукової літератури — для вивчення теоретичних засад альтернативної та додаткової комунікації, сучасних підходів до її впровадження; 2) Порівняння — для визначення особливостей традиційних і цифрових засобів комунікації; 3) Систематизація та класифікація — для виокремлення основних видів АДК та способів їх використання; 4) Узагальнення — для формулювання педагогічних умов ефективного впровадження альтернативної комунікації; 5) Теоретичне моделювання — для розроблення узагальненої послідовності організації роботи з упровадження АДК у дітей із тяжкими порушеннями мовлення.

Дослідження ґрунтується на опрацюванні вітчизняних та зарубіжних наукових публікацій, методичних матеріалів та емпіричному дослідженні.

Результати та обговорення

АДК є важливим інструментом подолання комунікативних обмежень у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Її основне призначення полягає у забезпеченні можливості повноцінного спілкування незалежно від рівня розвитку усного мовлення.

АДК охоплює сукупність методів, засобів і технологій, що доповнюють наявне мовлення або забезпечують альтернативний спосіб спілкування за його відсутності. Використання АДК дає змогу подолати комунікативні бар'єри, забезпечити дитині можливість самостійно ініціювати взаємодію та брати участь у повсякденному житті.

Важливо підкреслити, що використання АДК не означає відмову від розвитку усного мовлення. Навпаки, вона може створювати додаткові можливості для формування мовленнєвих і мовних навичок, оскільки дитина отримує доступ до символів, слів, понять і комунікативних ситуацій.

Відповідно до підходу Дж. Лайт і Д. Макноутона, комунікативна компетентність формується через взаємодію декількох складників: мовленнєвих знань, уміння користуватися засобами комунікації, соціальних навичок і стратегій подолання комунікативних труднощів [1]. Це свідчить про те, що ефективне впровадження АДК має бути спрямоване не лише на засвоєння окремих символів, а й на формування здатності самостійно використовувати їх у різних життєвих ситуаціях.

Проблематика альтернативної комунікації висвітлюється у працях зарубіжних і вітчизняних науковців. Зокрема, Дж. Лайт і Д. Макноутон досліджують формування комунікативної компетентності осіб, які використовують альтернативну та додаткову комунікацію, акцентуючи увагу на мовленнєвих, операційних, соціальних і стратегічних навичках [1]. Американська асоціація мовлення, мови та слуху (ASHA) розглядає АДК як комплексну систему, що може включати жести, міміку, графічні символи, комунікативні книги та електронні пристрої [2].

В українському науковому просторі питання впровадження АДК досліджують М. А. Мантуленко та О. М. Потамошнєва, які розглядають її як важливий складник системи раннього втручання та звертають увагу на використання «Матриці спілкування» для визначення комунікативних можливостей дитини [3]. А. В. Курєнкова аналізує можливості візуалізації та цифрових технологій у логопедичній роботі з дітьми, які мають тяжкі порушення мовлення [4]. І. С. Марченко та Т. М. Швалюк акцентують увагу на соціально-комунікативній адаптації таких дітей в умовах спеціального та інклюзивного навчання [5].

Попри наявність наукових напрацювань, актуальними залишаються питання комплексного добору засобів АДК, їх адаптації до індивідуальних можливостей дитини, підготовки педагогів і батьків, а також забезпечення безперервності комунікативної підтримки в різних життєвих ситуаціях.

Особливе значення в роботі з дітьми із ТПМ мають візуальні засоби комунікації, зокрема використання системи PECS (Picture Exchange Communication System). PECS — це система комунікації за допомогою обміну зображеннями. Її сутність полягає у формуванні навички самостійного передавання картки партнеру для повідомлення про власне бажання або потребу. Поступово дитина переходить від використання окремих зображень до побудови складніших повідомлень. Зображення, піктограми та графічні символи дають змогу співвідносити зображення з конкретними предметами, діями, емоціями та поняттями. Наприклад, за допомогою відповідних карток дитина може повідомити про бажання їсти, пити, гратися, відпочити або звернутися по допомогу. Водночас PECS не є універсальним рішенням для кожної дитини. Його застосування має визначатися результатами індивідуального оцінювання та відповідністю конкретним комунікативним потребам [4].

Не менш важливим та одним із найбільш перспективних напрямів розвитку АДК є використання цифрових технологій. Планшети, спеціалізовані комунікативні програми та пристрої із синтезом мовлення дозволяють створювати індивідуальні системи спілкування, розширювати словниковий запас і забезпечувати комунікативну взаємодію в різних життєвих ситуаціях. Водночас цифрові засоби повинні доповнювати інші способи комунікації, а їх добір має враховувати можливості та потреби конкретної дитини.

Однією з головних умов ефективного впровадження АДК є індивідуальний підхід, у тому числі взаємодія фахівців з родиною та оточенням дитини. Під час вибору комунікативних засобів необхідно враховувати вік дитини, рівень розуміння мовлення, когнітивні, сенсорні та моторні можливості, а також особливості її повсякденного середовища. Доцільним є проведення попереднього оцінювання комунікативних навичок, визначення індивідуальних цілей та подальший моніторинг результатів. Логопеди, спеціальні педагоги, психологи та батьки повинні забезпечувати систематичне використання обраних засобів комунікації не лише під час корекційних занять, а й у повсякденному житті для закріплення навичок та їх перенесення в різні соціальні ситуації.

Водночас впровадження АДК в Україні супроводжується певними труднощами, серед яких недостатня обізнаність батьків і педагогів, обмежений доступ до спеціалізованого обладнання та нестача підготовлених фахівців. Тому перспективними напрямами є розроблення україномовних комунікативних матеріалів, упровадження цифрових технологій, підвищення кваліфікації педагогів і розвиток міждисциплінарної співпраці.

Таким чином, ефективність альтернативної та додаткової комунікації визначається не стільки видом обраного засобу, скільки його відповідністю індивідуальним потребам дитини, систематичністю використання та підтримкою з боку дорослих. АДК необхідно розглядати не лише як спосіб компенсації мовленнєвих порушень, а і як інструмент розвитку комунікативної самостійності, соціалізації та забезпечення права дитини на повноцінне спілкування.

Висновки

Альтернативна та додаткова комунікація є важливим засобом розвитку мовленнєвих і комунікативних можливостей дітей із тяжкими порушеннями мовлення. Її ефективність залежить від індивідуального добору засобів, систематичного використання та підтримки з боку фахівців і родини. Застосування жестів, карток, піктограм і цифрових технологій сприяє вираженню потреб, соціалізації та підвищенню самостійності дітей. Отже, впровадження альтернативної комунікації є важливою умовою забезпечення їхнього права на повноцінне спілкування.

Проведене теоретичне дослідження дає підстави стверджувати, що впровадження АДК сприятиме подоланню мовленнєвих і соціальних бар'єрів, формуванню самостійності, розвитку навичок взаємодії та розширенню можливостей участі дитини в освітньому процесі.

Перспективним напрямом розвитку альтернативної комунікації є поєднання традиційних методів із сучасними цифровими технологіями, розроблення україномовних комунікативних ресурсів, удосконалення професійної підготовки фахівців та підвищення обізнаності батьків.

Список використаних джерел

1. Light J., McNaughton D. Communicative Competence for Individuals who require Augmentative and Alternative Communication: A New Definition for a New Era of Communication?. Augmentative and Alternative Communication. 2014. Vol. 30, No. 1. P. 1–18. DOI: 10.3109/07434618.2014.885080

2. Augmentative and Alternative Communication (AAC). ASHA Practice Portal. DOI: 10.1007/springerreference_184218

3. Мантуленко М. А., Потамошнєва О. М. Альтернативна та додаткова комунікація як ключовий елемент системи раннього втручання для підтримки дітей з особливими освітніми потребами. Інноваційна педагогіка. 2025. Вип. 79. Т. 1. С. 114–117.

4. Курєнкова А. В. Використання методів візуалізації в роботі з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. Inclusion and Diversity. 2023. С. 30–33. DOI: 10.32782/inclusion/2023.spec.6

5. Марченко І. С., Швалюк Т. М. Соціально-комунікативна адаптація дітей із тяжкими порушеннями мовлення: аспекти корекційної роботи. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2025. № 48.